

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАВАККАЛЧИЛИКЛАРИНИ СУҒУРТАЛАШДА РИСКЛАРНИ БОШҚАРИШ

*Гаффаров Анваржон Уктамович -
"FAROVON SUG'URTA" АЖ
Бош директор ўринбосари*

[doi: https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss5/a50](https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss5/a50)

Аннотация. Мазкур мақолада қишлоқ хўжалиги таваккалчиликлари суғурталаш соҳасида риск менежментини ривожлантириш йўллари хорижий мамлакатлар тажрибалари мисолида таҳлил қилинган. Қишлоқ хўжалигидаги рискларни бошқаришда суғурта тизимининг устунликлари ҳамда ўзига хос хусусиятлари кўрсатиб берилган. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида уни қўллаш имкониятлари татбиқ этилган ҳамда тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: аграр соҳа, агро-кластер, риск менежменти, агросуғурта, суғурта маҳсулотлари, рискни бошқариш, кредит, биржа, суғурта шартномаси.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ РИСКИ УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В СТРАХОВАНИИ

*Гаффаров Анваржон Уктамович -
АО "FAROVON SUG'URTA"
Заместитель генерального директора*

Аннотация. В данной статье анализируются пути развития риск-менеджмента в сфере страхования сельскохозяйственных рисков на примере опыта зарубежных стран. Показаны преимущества и особенности системы страхования в управлении сельскохозяйственными рисками. Осуществлены возможности его применения в сельском хозяйстве Узбекистана и даны рекомендации.

Ключевые слова: аграрный сектор, агрокластер, управление рисками, агрострахование, страховые продукты, управление рисками, кредит, биржа, договор страхования.

AGRICULTURAL RISKS, RISK MANAGEMENT IN INSURANCE

*Gafforov Anvarjon Uktamovich -
"FAROVON INSURANCE" JSC
Deputy Director General*

Abstract. This article, the ways of developing risk management in the field of agricultural risk insurance are analyzed on the example of the experiences of foreign countries. The advantages and specific features of the insurance system in agricultural risk management are shown. Possibilities of its application in the agriculture of Uzbekistan are implemented and recommendations are given.

Keywords: agricultural sector, agro-cluster, risk management, agro-insurance, insurance products, risk management, credit, exchange, insurance contract.

Кириш. Ҳозирги вақтда ривожланган мамлакатлар ҳукуматлари қишлоқ хўжалигига хос бўлган рискларни бошқариш жараёнининг фаол иштирокчилари бўлиб, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларга хавфларни яхшироқ бошқаришда ёрдам беришга ҳаракат қилмоқда. Таъкидлаш жоизки, маҳаллий аграр иқтисодиёт учун қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчи (фермер ва/ёки деҳқон хўжалиги, кластер)лар табиий офатлардан зарар кўрган тақдирда уни қўллаб-қувватлай оладиган суғурта воситасидан фойдаланиш зарурати ҳам долзарбдир.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни молиявий қўллаб-қувватлаш ва уларнинг манфаатдорлигини ошириш учун қулай шароитлар яратилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги қа-

рорига кўра, сўнгги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи субъектларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, жумладан, пахта хомашёси, бошоқли дон ва мева-сабзавот экинларини етиштириш харажатларини молиялаштириш тизимини такомиллаштириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилди.

Шу билан бирга, маҳсулот етиштирувчилар билан қайта ишловчи, сақловчи ва экспорт қилувчи корхоналар ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш ва етиштирилган ҳосилнинг кафолатли харид қилинишини таъминлаш мақсадида қайта ишловчи, сақловчи ва экспорт қилувчи корхоналарни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш тартиби белгиланди (17.08.2022 йилдаги 455-сон).

Юртимизда деҳқончилик ва боғдорчилик маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш орқали ички бозорни сифатли маҳсулотлар билан таъминлаш, мамлакатнинг экспорт салоҳияти-

ни ошириш мақсадида кенг қўламдаги ишлар олиб борилмоқда.

Бунда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 апрелдаги “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш харажатларини молиялаштириш ва уларни харид қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори дастуруламал бўлмоқда.

Айни пайтда ушбу масаланинг халқаро амалиёт тажрибаси таҳлили қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши узлуксизлиги ва молиявий барқарорлигини таъминлашда хатарларни бошқаришнинг энг самарали усули суғурта эканлигини кўрсатмоқда. Сифатли суғурта хизматлари ва бу борадаги ҳукумат дастурларини ишлаб чиқиш қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларининг молиявий барқарорлигини таъминлашга имкон беради, аграр тармоқни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат бюджети харажатларини қисқартиради. Амалиётда қишлоқ хўжалигидаги хатарларни бошқаришга қаратилган турли хил стратегиялар ишлаб чиқилган, бироқ агросуғурта қишлоқ хўжалигида турли хатарлардан, кўзда тутилмаган йўқотишлардан ҳимоя этишнинг самарали воситаси бўлиб қолмоқда. Агросуғурта барча турдаги қишлоқ хўжалиги хатарларини бошқаришнинг сигналган механизми эканлиги билан бир қаторда суғурта бозорининг барча иштирокчилари манфаатларини бирлаштиришнинг энг мақбул йўли ҳамдир. Шунинг учун аграр соҳани суғурталашнинг замонавий моделларини ривожлантириш унга инновацион ёндашувни тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Суғуртанинг бизнес сифатидаги хусусиятлари тадбиркорлик фаолиятининг молиявий механизми шаклландирган бир қатор тамойилларда ўз аксини топади. Жумладан, австриялик иқтисодчи олим Й.Шумпетер “Иқтисодий ривожланиш назарияси” китобида иқтисодий тизимдаги доимий ўзгаришларга сабаб бўлувчи омилларни тадқиқ этиб, иқтисодий динамикани ўрганиш асосида хатарларни таснифлаш ва гуруҳлаштиришга алоҳида эътибор қаратган [1].

Ф.Найт “Хатар, ноаниқлик ва фойда” китобида мукамал ва номукамал рақобат шароитида хатар, ноаниқлик ва корхона фойдаси ўртасидаги боғлиқликни тадқиқ этган. Ж.Нейман ва О.Моргенштернлар ноаниқлик ва хатар тушунчаларини тадқиқ этишда ўйинлар назарияси нуқтаи назардан ёндашганлар [2].

МДХ мамлакатларида хатарларни бошқариш масалаларини тадқиқ этиш ўтган аср охирида низоҳатда фаоллашди. Жумладан, И.Т.Балабанов ўз тадқиқотларида риск менежментининг мазмуни ва уни ташкил этиш, хатар даражасини пасайтириш усуллари, йўналишлари ва стратегияси, уларни суғурталаш [3],

К.В.Балдин хатарлар шароитида бошқарув қарорларини қабул қилишнинг методологик, ташкилий ва технологик асослари [4], С.М.Васин ва В.С.Шутовлар тадбиркорлик фаолиятидаги хатарлар ва уларни туркумлаш, хатарларни аниқлаш ва таҳлил қилиш усуллари, корхона стратегиясида хатарлар бошқариш хусусиятларини тадқиқ этганлар [5].

Яна бир таниқли олим Л.И.Рейтманнинг фикрича, суғурта жамиятнинг молиявий тизимидаги пул тақсироти муносабатларининг бир қисми сифатида қуйидагиларни аниқлайди: хавфли, огоҳлантириш, йиғинди ва назорат [6].

В.П.Литовченко ўз талқинида кўпроқ ихтисослашган ва суғурта функциялари тўпламини қуйидагича белгилайди: етказилган зарарни қоплаш ва фуқароларнинг шахсий моддий таъминоти, маблағларнинг ихтисослаштирилган суғурта фондини шакллантириш ва суғурта ҳодисасининг олдини олиш ва зарарни минималлаштириш тушунчаларини таъкидлайди [7].

Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Ш.Зайнутдинов, А.Шермухаммедовлар бошқарув жараёнида дуч келадиган хатарлар ва уларнинг таҳлили, хатарларнинг турлари ва бошқариш шакллари [8], А.Абдуғаниев қишлоқ хўжалиги ва унинг иқтисодиётдаги роли, аҳамияти, унинг самарадорлигини ошириш масалаларида илмий изланишлар олиб борганлар [9].

Мамлакатимиз олимлари тадқиқотларида ушбу соҳа кенг ўрганилган бўлса-да, иқтисодиётнинг либераллашуви ва таркибий ислохотларни жадаллаштириш шароитида фермер хўжаликлари фаолиятидаги рискларни бошқариш борасидаги тадқиқотлар янгича ёндашувни тақозо этмоқда. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалигидаги рискларни бошқаришда хорижий мамлакатлар тажрибаларини умумлаштириш ва мамлакатимиз аграр секторида қўллаш имкониятларини асослаш мазкур тадқиқотнинг мақсади бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси. Мақоланинг мақсади қишлоқ хўжалиги таваккалчиликларини суғурталаш тизимини ривожлантиришдаги муаммолар ва ҳал этиш йўллари кўрсатиш ҳамда қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ рискларни давлат институтлари томонидан тартибга солиш усуллари такомиллаштириш бўйича тавсиялар беришдан иборат. Тадқиқот методологиясини мамлакатимиз ва хорижий олимларнинг қишлоқ хўжалиги тармоғида фермерлик (деҳқон хўжалиги) фаолиятини ташкил этиш ва юритишнинг илмий асослари бўйича олиб борган илмий ишларининг натижалари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг агросаноат тизимида фермер (деҳқон) хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантиришга оид фармон ва қарорлари ташкил эта-

ди. Шу билан бирга, хорижий мамлакатларда суғурта рискларини бошқаришнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, Ўзбекистон суғурта бозорида риск менежментини ривожлантиришга хизмат қилади.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Мамлакат агросаноат мажмуаси тизимида мулк муносабатларнинг ўзгариши қишлоқ хўжалиги корхоналарининг барқарор ишлашини таъминловчи давлат кафолатларини сезиларли даражада қисқартиради. Бу эса ўз навбатида, иқтисодий беқарорлик, иқтисодий алоқаларнинг узилиши таваккалчилик даражасини оширади. Шу билан бирга, мазкур соҳада мавжуд хавф-хатарларни (рисклар)ни бошқаришни талаб этади. Рискларни бошқариш ёки рискларни бошқариш масаласи, одатда, банк ва суғурта фаолиятида ўрганилади. Мамлакатимизда рискларни бошқариш назариясига, гарчи чет эл иқтисодчилари фойдани бошқариш эмас, балки таваккал (рискли) вазиятларни бошқаришни асосий вазифа деб билишса-да, етарлича эътибор берилмаяпти.

Деярли бутун дунёда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини хавф шароитида олиб бориш табиий жараёндр. Иқтисодиётнинг аграр секторида бозор муносабатларининг шаклланиши шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш жараёни ва таваккалчиликни бошқариш соҳасида қарорлар қабул қилиш самарадорлиги ўртасидаги қарама-қаршиликлар кучаймоқда. Кўпгина бошқарув қарорлари нафақат табиий, балки иқтисодий хавф-хатарлар шароитида ҳам амалга оширилиши керак. Муаммоларни ҳал қилиш учун маслаҳатчилар хавф юзага келган тақдирда уни баҳолай олишлари, шунингдек, хавфнинг олдини олиш ёки камайтиришга ҳаракат қилишлари керак. Хатарлар йўқотишлар, яъни ресурсларнинг қутилмаган, қўшимча мумкин бўлган харажатлари билан боғлиқлигини ҳисобга олиш керак. Улар табиий ҳодисалар ёки ишлаб чиқариш ва иқтисодий фаолиятнинг ҳақиқий йўналиши меъёрдан четга чиқиши натижасида пайдо бўлиши мумкин.

Хатарларнинг турли таснифлари маълум, ammo амалда барча турлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва кўпинча уларни фарқлаш жуда қийин. Баъзи муаллифлар ташқи ва ички рискларни ажратиш кўрсатиш мумкин, деб ҳисоблайдилар, бошқалари ишлаб чиқариш рискларининг турли шакллари таклиф қиладилар: пул (молиявий ресурсларга эга бўлиш хавфи, шартнома rischi, бизнесни режалаштириш хавфи, молиявий ва молиявий бўлмаган хавфларни ҳисобга олиш хавфи), ишлаб чиқариш (технологик, техник, инновацион), товар (якуний маҳсулотни сотиш хавфи, сифат хавфи).

Қишлоқ хўжалиги корхонасининг рискларини фаолият турлари ва таваккалчиликлари бўйича таснифлаш энг тўлиқ таснифлардан биридир. Замонавий иқтисодий шароитда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш қуйидаги хавфлар динамикасига сезиларли таъсир кўрсатадиган йўқотишларни ҳисобга олишни талаб қилади: қишлоқ хўжалиги корхонасининг 100 гектарга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун асосий харажатлари миқдорининг ошиш хавфи, қишлоқ хўжалиги ерларининг 100 гектарига етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан тушган тушумлар миқдорининг камайиши хавфи. Иқтисодий таваккалчиликнинг барча турлари қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига хосдир. Ammo ҳозирги вақтда қишлоқ хўжалигида энг долзарб ва кам ўрганилган иқтисодий хавф ҳисобланади. Бу иқтисодий фаолият жараёнида юзага келади ва ресурсларнинг потенциал йўқолиши, шунингдек, даромаднинг камайиш хавфи билан боғлиқ.

Бозор шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида хавф даражасини минималлаштириш ва ноаниқликни бартараф этиш бошқарув, прогнозлаш ва режалаштиришнинг оптимал шакллари излаш билан боғлиқ. Хатарларни минималлаштириш бўйича ишлар икки босқичда - хавфни баҳолаш ва рискларни бошқаришда амалга оширилиши керак.

Рискни баҳолаш – уни аниқлаш, унинг сифат ва миқдорий хусусиятларини аниқлаш, хавф омилларини ва индивидуал хавфнинг умумий даражасига таъсирини аниқлаш имконини берувчи процедуралар тўплами. Баҳолаш корхона фаолияти ва унинг иш муҳитини ҳар томонлама ўрганиш, ташқи ва ички хавф омилларини таҳлил қилиш, хавф даражасини баҳолаш кўрсаткичларини аниқлашга асосланади. Таҳлил қилиш учун ишлатиладиган усуллар жуда кенг. Уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: эксперт баҳолаш усуллари ва математик. Хатарларни таҳлил қилишнинг мураккаблиги шуни кўрсатадики, маслаҳатчилар махсус тайёргарликдан сўнг юқори малакали иқтисодчи ёки агроном-иқтисодчи бўлиши мумкин.

Рискларни бошқариш – хавфнинг дастлабки даражасини пасайтиришга қаратилган иқтисодий асосланган тавсиялар ва чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Ҳақиқий бизнес шароитида корхона фаолиятининг турли жиҳатларига таъсир қилувчи турли хил бошқарув усуллари қўллаш мумкин. Р.М. Качалов томонидан таклиф қилинган таснифга кўра, улар тўрт гуруҳга бўлинган: хавфдан қочиш усуллари, хавфларни локализация қилиш усуллари, хавфни тақсимлаш усуллари, рискни қоплаш усуллари.

Рискларни бошқариш – вазиятни таҳлил қилиш, бошқарув қарорини ишлаб чиқиш ва асослаш, кўпинча хавфни минималлаштиришга қаратилган ҳуқуқий ҳужжат шаклидир. Ҳозирги вақтда суғурта ва банк иши каби фаолият соҳалари учун рискларни баҳолаш ва бошқариш усуллари етарлича батафсил ишлаб чиқилган. Саноат тадбиркорлигига келсак, бу борадаги ишлар дастлабки босқичда, холос.

Шуниндек, қишлоқ хўжалиги суғуртасининг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши ва рискларни бошқаришни Россия Федерацияси мисолида кўрадиган бўлсак:

Россия Федерацияси Молия вазирлиги: қишлоқ хўжалиги суғуртаси соҳасидаги қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини давлат кўмагида ишлаб чиқади ва тасдиқлаш учун киритади. Қишлоқ хўжалиги суғуртаси соҳасидаги қонунчилик ва норматив ҳужжатлар лойиҳалари бўйича тегишли хулосалар беради.

Россия Федерацияси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги: давлат томонидан қўллаб-қувватланган ҳолда қишлоқ хўжалиги суғуртаси соҳасидаги қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқади ва тасдиқлаш учун киритади. Давлат дастурида назарда тутилган ҳажмларга мувофиқ суғурта шартномалари бўйича субсидияларни давлат томонидан қўллаб-қувватланган ҳолда -40 фоиз миқдорида молиялаштиради, суғуртага ажратилган бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши устидан назоратни амалга оширади. Суғурта компанияларига қўйиладиган талаблар рўйхатини тайёрлайди, зарур ҳолларда суғурталовчилар ўртасида танлов ўтказиши.

Федерал суғурта назорати хизмати: суғурта ташкилотлари томонидан суғурта ва қайта суғурталаш соҳасидаги амалдаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширади.

“Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши соҳасидаги суғуртани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш федерал агентлиги” федерал давлат муассасаси: агросаноат мажмуасида суғуртани давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги механизмлари ва шаклларида фойдаланган ҳолда суғуртани такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлайди. Агросаноат мажмуи соҳасида суғурталаш бўйича ахборот-маслаҳат фаолиятини амалга оширади, давлат кўмагида суғуртани амалга ошириш бўйича (шу жумладан, хорижий) тажрибани ўрганади ва умумлаштиради. Россия Федерацияси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги томонидан маълумотларни тўплаш, суғурта операцияларини мониторинг қилиш, уларнинг амалдаги қонунчиликка мувофиқ тузилган суғурта шартномалари устидан назоратни таъминлаш бўйича берилган функциялар-

нинг бир қисмини амалга оширади. Тизимда ишлашнинг технологик асосларини (субсидиялар даражаси, суғурта таваккалчилиги, суғурта қопламаси ва тарифлари, суғурта қилиш шартлари, суғурта мукофотларини) субсидиялаш тартибини ишлаб чиқади. Суғурта дастурларини қўллаш устидан назоратни амалга оширади, қишлоқ хўжалиги суғуртаси соҳасида таҳлилий фаолият олиб боради.

Суғурталовчилар уюшмаси: ассоциация аъзоларининг суғурта компаниялари ўртасида табиий офатлардан кўрилган зарарни қоплаш учун давлат маблағлари ҳаракати ва субсидиялардан самарали фойдаланишни назорат қилиш имкониятини яратади, суғурта ва қайта суғурта тизимини яратишда иштирок этади, намунавий суғурта қоидаларини, суғурта шартномаларини ишлаб чиқиш, тарифларни ҳисоблаш бўйича ўз таклифларини беради, йўқотишларни қоплашга ёрдам беради, қайта суғурталаш бўйича ҳужжатларни ишлаб чиқади, биргаликда суғурта қилиш тамойиллари бўйича ишларни амалга оширади, суғурта қилиш бўйича таваккалчиликларни қабул қилиш ва йўқотишларни қоплаш бўйича шаффофлик ва ёндашувларнинг унификациясини таъминлайди, суғурталовчининг мажбурий қайта суғурталаш бўйича қайта суғурталовчида таваккалчиликларини қайта суғурталашда ёрдам кўрсатади, ассоциация аъзолари ўртасида мажбуриятдан ортиқ бўлган қўшимча қайта суғурта қилиш имкониятини таъминлайди ва ҳоказо.

Кредит ташкилотлари (банклар): қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига экинлар гаровини (асосий ссуда, суғурта мукофотини тўлаш учун кредит) бериш.

Росгидромет: агрометеорологик маълумотларни (ҳаво ҳарорати, ёғингарчилик, шамол тезлиги, музлаш чуқурлиги, ернинг ишлов бериш чуқурлигидаги ҳарорат, қор чуқурлиги, тупроқдаги маҳсулдор намлик ва ҳоказо) беради.

Россия Федерациясида агросаноат мажмуи таркибига кўплаб саноат тармоқларининг корхона ва ташкилотлари, нафақат экин етиштирувчи, балки чорвачилик, ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш, хизмат кўрсатиш, тайёрлов ва бошқа ташкилотлар ҳам киради. Шу сабабли суғуртанинг кўплаб турларини қишлоқ хўжалиги суғуртаси бозорига киритиш ҳақида гапириш мумкин: мулк, жавобгарлик, шахсий суғурта ва ҳаёт. Уларни тўлиқ ва тўғри баҳолаш ниҳоятда қийинлиги аниқ. Шунинг учун қишлоқ хўжалиги суғуртаси бозорини баҳолаш жуда шартли ва тахминийдир. Таҳлилчиларнинг фикрига кўра, қишлоқ хўжалиги суғурта бозорининг салоҳияти бугунги кунда тахминан 50-60 миллиард рублни ташкил қилади.

Россия Федерациясида қишлоқ хўжалиги таваккалчиликларини суғурта ҳимоясига олаётганда, рискни бошқариш мақсадида қуйидаги тоифа (шарт)лар асосида, қабул қилинади:

1. Вояга етган: қорамол, қўй ва эчкилар – 6 ойлигида;

отлар, туялар, эшаклар, хачирлар, кийиклар – 1 ёшда;

чўчқалар, мўйнали ҳайвонлар ва қуёнлар – 4 ойлигида;

тухумли зотли парранда гўшти – 5 ойлигида, бройлер етиштиришга ихтисослашган хўжаликларда парранда гўшти – 1 ойлигида;

уялардаги асаларилар оилалари;

хизмат итлари – ҳарбий, кўриқчи, чўпон, чана, полиция, божхона, санитария, қутқарув ва ҳоказо – 8 ойлиқда.

2. Ёш ҳайвонлар – қорамол, қўй, эчки, от, туя, эшак, хачир, буғу, чўчқа, мўйнали ҳайвонлар, қуён, парранда, маълум ёшга етмаган хизматчи итлар.

3. Ҳайвонот боғи ҳайвонларининг катта ёшли чорва моллари ва шунга мос равишда ёш ҳайвонларнинг ёши суғурта шартномасини тузишда ҳар бир аниқ ҳолат бўйича белгиланади.

Шунингдек, суғурта барча турдаги қишлоқ хўжалиги экинларини қамраб олади: кузги ва баҳорги бошоқли ва дуккакли экинлар, техник, сабзавот, полиз, ем-хашак экинлари, боғлар, резаворзорлар, узумзорлар, кўчатхоналар, иссиқхоналар ва ҳоказо. Икки ёки уч турдаги асосий маҳсулот ишлаб чиқарадиган экин ерлари учун уларнинг барчаси суғурталанган ҳисобланади.

Колхозлар, совхозлар, бошқа давлат ва кооператив корхоналарда ҳосилни суғурталаш-

да баҳолаш, асосан, 1 гектар ердан охириги 5 йиллик ўртача ҳосилдорлик ва амалдаги нархлардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Шу билан бирга, суғурта мукофотининг 50 %и миқдорида давлат томонидан субсидиялар ажратилиб келинмоқда. Сўнгги пайтларда қишлоқ хўжалиги экинларини суғурталаш сезиларли даражада ошди, чунки Россия Федерацияси ҳукумати қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига табиий офатлар натижасида етказилган зарарни тўлашдан бош тортиш ва қишлоқ хўжалигида суғурта тизимини кенгайтириш орқали ушбу йўқотишлар хавфидан суғурталашга ўтиш тўғрисида қарор қабул қилди.

Умуман олганда, қишлоқ хўжалигидаги хатарларни камайтиришнинг асосий воситаси суғурта бўлиб, бу соҳа хўжалик юритувчи субъектлар даромадларининг ўзгарувчанлигини камайтиришга хизмат қилади. Мамлакатимизда ҳам мазкур соҳага бўлган талаб сўнгги йилларда ортиб бормоқда. Лекин жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб шуни таъкидлаш керакки, агробизнесни амалга оширишда фавқулодда вазият (табиий офат)лар учун тақдим этилган бюджет тўловлари/кафолатларига тўлиқ таяниш мутлақо ўринли эмас. Шу боисдан миллий суғурта бозоримизни аграр соҳа билан чамбарчас боғлаган ҳолда қишлоқ хўжалиги қалтисликларини суғурталаш турларини кўпайтириш айтилиши вақтдаги замон талаби.

Бунга мисол қилиб, шу соҳага ихтисослашган “Uzinsurance” акциядорлик жамиятининг фаолияти доирасида 2022 йил давомида қишлоқ хўжалиги қалтисликларини қай даражада суғуртавий ҳимояга олиш (прогноз)ини кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

«Uzinsurance» АЖнинг қишлоқ хўжалиги ва корхоналар мол-мулкани суғурталаш бўйича 2022 йил режаси

<p>Мева-сабзавотчилик йўналиши ва техника хизмати кўрсатаётган қишлоқ хўжалиги корхоналарини суғурта ҳимояси билан таъминлаш мақсадида:</p>	<p>– қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорт контрактларини сиёсий ва тижорат таваккалчиликларидан суғурта қилиш; – экспорт шартномаси мавжуд бўлган мева-сабзавот кластерлари, кооперациялар ва фермер хўжаликларида суғурта мукофотларининг 50 фоизини давлат бюджетидан қоплаш тартибини амалиётга жорий этиш.</p>	<p>Лизингга олинган қишлоқ хўжалиги техникалари ва асосий воситаларни суғурталаш бўйича 2022 йилда суғурта шартномаларини 230 тага етказиш ҳисобига 3,1 млрд. сўм суғурта мукофотлари тушуми таъминланади.</p>	
<p>Чорвачилик, балиқчилик ва паррандачиликни суғурталаш бўйича:</p>	<p>Чорва ҳайвонларини суғурталаш бўйича 2021 йилда 682 та суғурта шартномалари тузилиб, 179,5 млн. сўм суғурта мукофотлари тушуми таъминланган бўлса, 2022 йилда мазкур суғурта тури бўйича 850 та суғурта шартномалари тузиш ҳисобига 327 млн. сўм суғурта мукофотлари тушуми таъминланиши режалаштирилган</p>	<p>Балиқчилик йўналишида 2022 йилда 500 млн. сўм суғурта мукофотлари тушумлари таъминланади</p>	<p>2022 йилда паррандачилик соҳасидаги хавфларни суғурталаш бўйича 1 млрд. сўмдан зиёд суғурта мукофотлари йиғиш кўзда тутилган</p>

Хулоса ва таклифлар. Ривожланган давлатларда қишлоқ хўжалиги суғуртасини амалга ошириш бўйича тажрибаларини ўрганиш, республикамиз маҳаллий шароитларини инобатга олган ҳолда қўллаш яхши самара беради. Хорижий тажрибалар асосида Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги фаолиятидаги хатарларни бошқариш юзасидан қуйидаги таклифларни бериш мумкин:

1. Қишлоқ хўжалиги таваккалчиликларини суғурталашда рискларни бошқаришнинг бир нечта таркибий қисмларини жорий этиш, булар:

– хавфни ўлчаш (эҳтимоллик назарияси асосида қарорларни таҳлил қилиш);

– хавф стратегияси (хавфларни бошқаришнинг интеграцияси, ишлаб чиқаришнинг диверсификацияси ёки ўзгариши билан боғлиқ рискларни таҳлил қилиш);

– операцион хавф (меҳнат хавфсизлиги, фирибгарлик, маҳсулот сифати, аутсорсинг, яъни қиммат операцияларни учинчи томон компанияларга топшириш);

– сиёсий хавф (давлатнинг ҳуқуқий аралашуви, сиёсий беқарорлик, порахўрлик);

– тизимли таваккалчилик (молиявий тизимларнинг моҳияти, лойиҳани молиялаштиришда рискни камайтириш йўллари);

– экологик хавфлар (табiiй офатларнинг таъсири, такомиллаштирилган прогнозлаш усуллари, фавқулодда ҳодисалар оқибатларини бартараф этиш).

2. Қишлоқ хўжалиги таваккалчиликларини суғурталашда ҳар томонлама суғурта ҳимоясини ташкил этиш қуйидаги асосий тамойилларга асосланиши керак:

– комплекс суғурта ҳимоясини таъминлаш учун харажатлар миқдорини аниқлаш орқали суғурта ҳимояси тизимининг параметрларини босқичма-босқич оптималлаштириш;

– суғурта объектлари ҳақида тўғридан-тўғри тўпланган статистик маълумотларни таҳ-

лил қилиш орқали суғурта ҳимоясини таъминлаш харажатларини минималлаштириш;

– суғурта ҳодисалари юз берганда, йўқотишларнинг энг тўлиқ қопланишини таъминлаш, шу жумладан, рискларни қайта суғурталашни актуар таҳлиллар асосида тўғри йўлга қўйиш.

3. Қишлоқ хўжалиги суғуртасида рискларни бошқариш тизимини жорий этиш натижасида ишлаб чиқариш субъектлари оладиган асосий имтиёзлар, булар:

– бизнесни бошқариш салоҳиятини ошириш;

– мумкин бўлган фирибгарлик учун зарур хавфларни камайтириш;

– бошқарув қарорлари сифатини ошириш;

– прогнозлаш самарадорлигини ошириш, шу жумладан, мавжуд рисклар бўйича ахборот базасини тўплаш;

– мумкин бўлган хавфларни баҳолаш учун маълум бир корхона фаолиятига мослаштирилган мезонлар тўпламини шакллантириш.

4. Рискларни бошқариш жараёнида қуйидаги тамойилларга амал қилиш керак:

– риск суғурталовчининг ўз капиталидан ошмаслиги керак;

– ҳар бир риск ҳақида мониторинг ва давомий таҳлил олиб бориш керак.

Қишлоқ хўжалиги бизнесига таъсир кўрсатадиган хавфли вазият (сиёсий хавф, экологик хавф) юзага келганда, олдини олиш чора-тадбирларини қўллаш лозим.

5. Қишлоқ хўжалиги суғуртасини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва ундаги рискларни бошқариш амалиётини ўрганиш бўйича: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта бозорини ривожлантириш агентлиги – хорижий давлатларнинг ўхшаш тузилмалари, халқаро молия институтлари ва бошқа ташкилотлар билан қишлоқ хўжалиги таваккалчиликларини суғурталаш соҳасида ҳамкорликни ташкил этиши лозим.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Эксмо, 2007. С. 127. Там же, с. 132.
2. Найт Риск Ф.Х. Неопределенность и прибыль. – М.: Издательство «ДЕЛО», 2003.
3. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. // Финансы и статистика (Монография посвящена вопросам развития организации на основе управления рисками).
4. Балдин К.В. Риск-менеджмент. В учебном пособии рассмотрены методологические, организационные и технологические основы принятия управленческих решений в условиях риска. – 368 с.
5. Васин С.М. и Шутлов В.С. Иерархическая система классификации хозяйственных рисков (Управление рисками на предприятии). 2015 г. С. 32.
6. Рейтман Л.И. Страхование как финансово-кредитная категория. / Сб. Вопросы сущности и функций финансов в системе производственных отношений при социализме. – М.: МФИ, 1988. С. 85.
7. Литовченко В.П. Экономическая необходимость, функции и роль страхования в условиях рыночной экономики. – М.: Банковское дело. <https://smekni.com>
8. Зайнутдинов Ш.Н., Шермухамедов А.Т. Риск менеджмента. Учебное пособие. – Т.: Иқтисод-молия, 2007. – 256 с.
9. Абдуғаниев А. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. – Т.: Адабиёт жамғармаси, 2007. – 340 б.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш харажатларини молиялаштириш ва уларни харид қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори (27.04.2022 йилдаги ПҚ-225-сон).
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчиларни молиявий қўллаб-қувватлаш ва уларнинг манфаатдорлигини ошириш учун қулай шароитлар яратилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қарори (17.08.2022 йилдаги 455-сон).
12. <https://www.imda.uz/>
13. <https://www.agros.uz/>
14. <https://www.norma.uz/>
15. <https://www.lex.uz/>